

AGNIESZKA GOLCZYŃSKA-GRONDAS
Uniwersytet Łódzki

DEZAKTUALIZACJA I NEUTRALIZACJA JĘZYKÓW OPISU ORAZ NIEBEZPIECZEŃSTWA LINGWISTYCZNEGO UWIKŁANIA A BADANIA BIOGRAFICZNE

“We study the data carefully, bringing all our powers of logical analysis to bear upon them [...]. Then we go on living with the data [...] until perhaps some occurrence casts a totally different light upon the data, and we begin to see the pattern that we have not seen before [...]. Once we think we see it, we must reexamine our notes and perhaps set out to gather the new data in order to determine whether the pattern adequately represents the life we are observing or is simply a product of our imagination”.

William Foote Whyte, *Street Corner Society* (1973, s. 279–280)

„Tekst nie mówi sam za siebie. Obudowujemy go, nadajemy mu ramy, zanim w ogóle pozwolimy mu przemówić”.

Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych* (2012, s. 31)

WPROWADZENIE*

Wiosną 2023 roku w Katedrze Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego odbyła się dyskusja nad przygotowywanym do druku tekstem mo-

Adres do korespondencji: agnieszka.grondas@uni.lodz.pl, ORCID: 0000-0003-3174-6529

* Dziękuję Profesorowi Markowi Czyżewskiemu za uwagę leżącą u podstawy powstania tego tekstu.

nografii *Archipelagi wielkowiejskiej biedy* (Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024), zawierającym reanalizę prac łódzkiego kolektywu badań nad ubóstwem działającego od wczesnych lat dziewięćdziesiątych do roku 2015. W książce wraz z Małgorzatą Potoczną przedstawiłyśmy między innymi ramy teoretyczne i metodologiczne stosowane przez kierowany przez Wielisławę Warzywodę-Kruszyńską zespół oraz ustalenia dotyczące procesów pauperyzacji w postindustrialnym wielkim mieście. Członkinie/ów kolektywu cechowała orientacja lewicowa, zgodnie z którą przyczyn ubóstwa upatruje się w makroprocesach i w utrwalonych nierównościach społecznych, oraz postawa rzecznictwa i sojusznictwa wobec osób w kryzysie biedy. Praca nad tą monografią w moim przypadku stanowiła powrót do problematyki ubóstwa po blisko dekadzie, jaka upłynęła od zakończenia prac kolektywu. Od tamtego czasu kontynuuję zainteresowania ekskluzją społeczną i *helping professions* w kontekście badań biograficznych, na co dzień pracując z osobami o zainteresowaniach naukowych relatywnie dalekich od tej problematyki, bliskich natomiast między innymi analizom dyskursu, i właśnie takie grono opiniowało pierwotną wersję przywołanej publikacji. Byłyśmy ze współautorką przekonane, że język opracowania nawiązującego do strukturalnych modeli wyjaśniania biedy jest bardziej neutralny niż nasycony ideologicznie, jednak w dyskusji wykazano nam, że w książce często posługujemy się neoliberalnym socjolektem. Konsekwencją uwag zespołu był wgląd, który w nieco wstydlivy sposób przypomina odkrycie Pana Jourdain, znanego bohatera komedii Moliera: „Daję słowo, zatem ja już przeszło czterdzieści lat mówię prozą, nie mając o tem żywnego pojęcia!”

Poniżej przedstawiam swoje refleksje — wynik wspomnianej dyskusji — opierając się na następujących тезach:

- Jako badaczki/cze w różnym stopniu ulegamy dominującym ramom konceptualnym, a ramy te dezaktualizują się — stają się „(a)historyczne” wraz z procesami przemian społecznych (zob. Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024, s. 101).

- Badania biograficzne stanowią szansę na przekroczenie terminologicznych i dyskursywnych ograniczeń wynikających z dominujących dyskursów akademickich.

Teza pierwsza może się wydawać oczywista, zwłaszcza dla analityków/czek dyskursu. Niemniej z punktu widzenia „zwykłej socjolożki jakościowej” twierdzenie to wydaje się warte pogłębionych rozważań, choćby

ze względu na szczególne znaczenie języka w wytwarzaniu i podtrzymywaniu określonych obrazów rzeczywistości społecznej — przenikaniu się dyskursów: naukowego — akademii, a także profesjonalnego — społecznych światów tworzonych w obrębie *helping professions*, oddziałujących także na dyskurs publiczny. W tekście, odwołując się do przykładów z zakresu badań ubóstwa oraz wątków dotyczących zbiorowości marginalizowanych, odnoszę się do kwestii wartościowania i ocenności w dyskursie naukowym, do zmian zakresów znaczeniowych terminów i koncepcji, pozycjonowania zarówno badaczy/badaczek, jak i osób uczestniczących w badaniach, źródeł przemian w tych obszarach i ich znaczenia dla języka praktyk pomocowych. Teza druga, którą rozwijam w drugiej części artykułu, oparta jest na założeniu o specyfic relacji pomiędzy narratorem/ką a badaczem/ką, uruchamiającej pracę biograficzną i tożsamościową także tych, które/rzy o tę opowieść proszą. Twierdzę przy tym, że przed lingwistycznymi uwikłaniami chronić nas mogą rzetelnie stosowane procedury analityczne.

ZWIELOKROTNIE NIE, DEZAKTUALIZACJA I NEUTRALIZACJA POJĘĆ
WE WSPÓŁCZESNYCH NAUKACH SPOŁECZNYCH
— PRZYKŁAD BADAŃ ZBIOROWOŚCI DEFAWORYZOWANYCH

Pole współczesnej socjologii, podobnie jak innych nauk społecznych i humanistycznych, to pole zwielokrotnionych teorii i koncepcji oraz intensywnych przemian językowych. Toczą się w nim dyskursywne walki o uzyskanie monopolu na definicje poświadczające naukowe kompetencje osób je tworzących (*struggles for the monopoly over the definition of scientific competency*) (Wacquant 2022, s. 5). Zjawisko to przybiera na sile w kulturze „ekonomii nadmiaru” (Leder 2023) wyraziście ramującej współczesną naukę poddaną neoliberalnym presjom, parametryzacji, komercjalizacji i korporatyzacji, czego rezultatem jest swoista nadprodukcja tekstów naukowych. Wątki pojęć wędrujących, (re-)waloryzowanych, zanikających stają się coraz częściej przedmiotem refleksji w artykułach, monografiach, kompendiach i debatach¹ poświęconych kluczowym terminom w socjo-

¹ Zapis dwóch niedawnych dyskusji na temat pojęć we współczesnej socjologii opublikowano w „Przeglądzie Socjologicznym” (2025, t. 74, nr 4, s. 183–204, 205–221).

logii i humanistyce (m.in. Byrne 2008; Lister 2007; Bal 2012, Brzeziński 2017; Wacquant 2022; Andrejuk 2024).

Wspomniane tu dyskursywne przemiany i walki widoczne są prawdopodobnie we wszystkich (sub)dyscyplinach nauk społecznych, także w socjologii ubóstwa i wykluczenia społecznego. Od lat osiemdziesiątych XIX wieku, czyli od czasów pionierskich badań w tym obszarze², leksykon socjologiczny wzbogacały kolejne określenia stosowane zarówno w analizach zjawisk i procesów pauperyzacyjnych, jak i w deskrypcjach osób ubogich. Nawet pobieżny przegląd tego wokabularza ujawnia (wyraźniejsze w poprzednich dekadach) zjawisko wartościowania ludzi społecznie wykluczanych wskutek różnych czynników i okoliczności życiowych oraz (bardziej współczesne) próby neutralizacji języka akademii. Wartościowanie grup defaworyzowanych najwyraźniej jest widoczne w przypadku koncepcji opartych na dyskursie moralizatorskim, dla którego charakterystyczne są stygmatyzowanie oraz *othering* (m.in. Lister 2007; Tarkowska 2013a). Zbiorowości i tworzący je ludzie w pracach powstałych w tej ramie przedstawiani są jako wyraźnie odmienni od mainstreamu, między innymi ze względu na szczególne cechy osobiste, wzory zachowań, wartości i normy. Niekiedy nasilenie stopnia ocenności może być zaskakujące, jak choćby w przypadku ogólnie uznanych, kanonicznych tekstów. Wspomnieć tu można o analizach procesów dezorganizacji społecznej przedstawionych w *Chłopie polskim w Europie i Ameryce* (1976). Język, jakim William I. Thomas oraz Florian Znaniecki — skądinąd twórcy koncepcji współczynnika humanistycznego, znanego także jako teoremat Thomasów — posługują się w komentarzach do pamiętnika Władka Wiśniewskiego (tom 3), kontrastuje z podejściem innych przedstawicieli Chicago School, na przykład z empatycznym językiem analizującego losy Stanleya Clifforda R. Shawa (1966) czy z językiem badaczek skupionych wokół Hull House; choć — jak podkreśla Grażyna Woroniecka (2024, s. 10) — ocenne komentarze Thomasa i Znanieckiego „nie zostały sformułowane w złej wierze” (zob. Golczyńska-Grondas 2022; por. Deegan 1990; Kaźmierska

² Są to badania Brytyjczyka Charlesa Bootha tworzącego mapy biedy i prowadzącego badania klasy robotniczej, których rezultaty opublikowano w dziewięciu tomach pt. *Life and Labour of the People of London* w latach 1892–1897, a w Stanach Zjednoczonych *Hull House Maps and Papers* (1895) i inne prace szkoły chicagowskiej (zob. m.in. Czekał 2007; Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024).

2019; Waniek 2019). Inne mniej lub bardziej wyraźnie deprecjonujące terminy (np. problemowa grupa społeczna, grupa subnormalna) pojawiały się na styku nauki i praktyki jeszcze w latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku (Mental Deficiency Committee, zob. Macnicol 2008, s. 43–44). W dyskursie moralizatorskim mieszczą się również koncepcje biedy powstałe później w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych.

Niekiedy oryginalne, kluczowe dla danej koncepcji terminy, a w konsekwencji i sama koncepcja, zmieniają swój zakres znaczeniowy — co niekoniecznie wynika z wędrówki pojęć między dyscyplinami naukowymi, ale raczej z ich historycznej zmienności, której towarzyszyć może podatność na instrumentalizację w dyskursach publicznych i politycznych. Tak było w swoim czasie z pojęciem marginalności, którego obecne konotacje są raczej dalekie od myśli Roberta E. Parka i Everetta Stonequista. Podobne zjawisko przemiany znaczeń jest widoczne w przypadku *underclass* — jednego z terminów fundamentalnych w analizach ubóstwa, a zarazem klasycznego pojęcia wędrującego. W *The Invention of the „Underclass”. A Study in the Politics of Knowledge* Löic Wacquant śledzi peregrynacje tego terminu poprzez granice nauki, mediów i polityki „od gorących dni postępowych lat sześćdziesiątych do ponurych, neokonserwatywnych lat osiemdziesiątych i późnego boomu neoliberalnego” (Wacquant 2022, s. 3; por. Bal 2012). Pierwotne znaczenie terminowi *underclass* nadał Gunnar Myrdal, opisując podlegającą przestrzennej segregacji i społecznej izolacji warstwę klasy pracującej żyjącą w skrajnej, utrwalonej biedzie (Wacquant 2022, s. 35). Z czasem znaczenie to przetworzone zostało przez Charlesa Murraya oraz powiązanych z radykalną prawicą naukowców i publicystów. Podklasę definiowali oni jako segment struktury społecznej złożony z „leniwych, złodziejskich drani”, pasywnych odbiorców pomocy społecznej, kryminalistów terroryzujących miasta, kanciarzy, pijaków, bezdomnych oraz osób po hospitalizacjach psychiatrycznych (Murray 1984, 1990 za MacDonald 2003, s. 7; Auletta 1982 za Wacquant 2022, s. 46).

Zastanawiać się przy tym można, w jakim stopniu stosowane do socjologicznych analiz ubóstwa słowa, przede wszystkim rzeczowniki i przymiotniki przypisywane określonym kategoriom społecznym, od razu niosły ze sobą wartościujący ładunek, a w jakim powoli go nabierały z racji społecznego obrazu zubożałych zbiorowości w *mainstream society*, co

wzmacniały przekazy medialne. Przykładem może być tu pojęcie kultury biedy Oscara Lewisa. Koncepcję Lewisa umieszcza się obecnie raczej w moralizatorskim paradygmacie konserwatywnym, w którym biednych charakteryzuje się jako żyjące poza schematem produktywności osoby nie-respektujące norm społecznych (Krumer-Nevo 2016), krytyczny wobec tego terminu jest także Wacquant (2022). Niemniej odczytania prac Lewisa nawet dzisiaj mogą być odmienne (Harvey, Reed 2008), a samo zjawisko przemian konotacji pojęć jest prawdopodobnie oczywiste dla zgłębiających problematykę grup marginalizowanych i ranliwych.

Nie ulega wątpliwości, że w pewnym sensie osoby badające zbiorowości defaworyzowane, zwłaszcza te określane jako *policy oriented scholars* (Wacquant 2022, s. 40), poprzez język deklarują przyjmowane przez siebie warianty „ról społecznych uczonych” (Znaniński 1984) (np. „obiektywni” analitycy/czki, sojusznicy/czki, socjolodzy/żki zaangażowani/e w wymiarze tak rozumiejącym, jak i moralizatorskim), nie wiedząc przy tym być może, że odnoszą się tym samym do dylematu opisanego przez Howarda Beckera (1967) w tekście *Whose Side We Are on?*. Dylemat ten dotyczy indywidualnych postaw i systemów wartości badaczy/ek wobec postulatu neutralności³, znajdujących odzwierciedlenie właśnie w języku. Założyć także można, że przypisywanie badanym zbiorowościom atrybutów o negatywnych konotacjach stanowi dla części badaczy/ek środek służący symbolicznemu umieszczaniu osób spoza własnej grupy w negatywnym polu semantycznym (*purely negative semantic field*) (Koselleck i in. 2006 za Wacquant 2022, s. 4). Na takie zjawisko wskazywał chociażby Reinhard Koselleck (2004), kiedy pisał, że zwłaszcza tzw. asymetryczne kontrpojęcia (biedni–bogaci, podludzie–nadludzie) służą z jednej strony budowaniu

³ „Mieć wartości czy ich nie mieć; to pytanie towarzyszy nam zawsze. Kiedy socjologowie podejmują badania nad problemami istotnymi dla świata, w którym żyjemy, odkrywają, że znaleźli się pod ostrzałem. Jedni radzą, by [...] pozostali neutralni i prowadzili [...] wolne od wartości badania. Inni mówią, że ich praca będzie płytka i bezużyteczna, jeśli jasno nie określą swojego stanowiska odnośnie do wyznawanych wartości. Ten [...] dylemat w rzeczywistości nie istnieje [...]. By powstał, trzeba byłoby założyć, [...] że rzeczywiście możliwe jest prowadzenie badań nieskażonych osobistymi i politycznymi sympatiami. Proponuję przyjąć twierdzenie, że nie jest to możliwe, a zatem pytanie nie brzmi, czy powinniśmy stawać po którejś ze stron, ale po której stronie jesteśmy?” (Becker, 1967, s. 239, tłum. Katarzyna Waniek).

własnej tożsamości, z drugiej wykluczaniu innych poprzez odmowę uznania ich istnienia w relacjach opartych na zasadach wzajemności.

Uogólniając twierdzenie Paula Petersona dotyczące pojęcia *underclass* i, podążając za myślą Mieke Bal, pewne terminy — jako teorie w miniaturze — można uznać za obdarzone w sposób szczególny mocą oddziaływań z tej racji, że kierują uwagę na relacje między indywidualnymi atrybutami jednostek a impersonalnymi siłami szerszego społecznego czy też politycznego porządku (Burszta, Zeidler 2012, s. 19; Jencks, Peterson 1991 za Wacquant 2022, s. 31). Towarzyszyć temu może nieuprawnione przenoszenie dyskredytujących atrybutów na szerszą zbiorowość (np. wszystkim mieszkającym w zubożałych sąsiedztwach przypisuje się negatywne cechy), w takim sensie stosowane pojęcia nabierają charakteru dyskryminująco-uogólniającego. Inni/e autorzy/ki z kolei zwracają uwagę na edukacyjną funkcję nauki — język analiz poprzez dekonstruowanie stereotypów i uprzedzeń może służyć zmianie postaw wobec dyskryminowanych mniejszości (Burszta, Zeidler-Janiszewska 2012, s. 12). Terminy naukowe mogą zatem więcej mówić o desygnujących niż o desygnowanych (Wacquant 2022, s. 35), tym bardziej że język opisu służy także jako podstawa do nadawania określonych identyfikacji i tożsamości w polu badań społecznych. Zjawisko to widzimy obecnie choćby w dyskusjach na temat transpłciowości, podczas których autorzy/ki wcześniejszych prac spotykają się z oskarżeniem o używanie naznaczających terminów, mimo że w latach, gdy prace te powstawały, nie istniały jeszcze pojęcia stosowane teraz.

Historia badań problemów społecznych obfituje więc w terminy, z których część dalej współistnieje w polu analiz, część zmienia swoje znaczenia, a część ulega zapomnieniu (choćby wspomniane wyżej pojęcie grupy subnormalnej). Widoczne są też wyraźnie próby dedyskryminacji, destygmatyzacji i neutralizacji pojęć dotyczących ranliwych grup społecznych (np. od rodziny patologicznej, poprzez rodzinę dysfunkcyjną, rodzinę wieloprotblemową do rodziny/rodziców w sytuacji wieloprotblemowej) czy zajmowanych przez nie przestrzeni (np. getta, hypergetta, enklawy biedy, zubożałe sąsiedztwa, *neighbourhoods of relegation*). W profesjonalnych dyskursach terapii uzależnień odchodzi się od etykietujących określeń osobowych („alkoholik”, „narkoman”) na rzecz neutralizujących pojęć wskazujących na uwarunkowania systemowe „indywidualnych” problemów i ich

szersze konteksty (McDonald 2010 oraz Tausendfreund i in. 2016 za Kamińska-Jatczak 2024, s. 122)⁴. Stygmatyzujące konotacje mogą jednak również zyskać „większą moc”, czego przykładem są przemiany zakresu znaczeniowego słowa *Negro* w Stanach Zjednoczonych, w przypadku którego obraz niewinnej ofiary szeryfów z amerykańskiego południa zastąpił portret chuligana rzucającego koktajle Mołotowa (Edsall, Edsall 1991 za Wacquant 2022, s. 24–25).

Wydaje się, że świadomość badaczek/czy społecznych dotycząca mocy sprawczej dyskursu, także w kontekście ramowania instytucjonalnych struktur możliwości, a zatem wpływu języka na sytuacje i losy realnych uczestniczek/ków życia społecznego wzrasta wraz z przemianami generacyjnymi. W naukach społecznych przemianom tym towarzyszy szybki rozwój wrażliwości i refleksji etycznej (m.in. Woroniecka 2024). Jednocześnie założyć można, że przemiany języka deskrypcji są rezultatem zarówno kolejnych badań i analiz podejmowanych w różnych dziedzinach nauki, jak i istnienia ruchów emancypacyjnych walczących o podmiotowość zbiorowości dyskryminowanych oraz działań profesjonalistów/ek i aktywistów/ek (m.in. Dominelli 2002). Widzimy ten proces między innymi w odniesieniu do wariantów ludzkiej seksualności i tożsamości płci w klasyfikacjach medycznych: w roku 1974 z „Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders” (DSM) zniknęła definicja homoseksualności jako dewiacji seksualnej, a w roku 1990 WHO wykreśliła homoseksualność z listy chorób i zaburzeń. W „International Classification of Diseases” (ICD) opublikowanej w roku 2022 usunięto z listy zaburzeń psychicznych transpłciowość (Baleige i in. 2022 za Sobańska 2026, s. 10). W odniesieniu do osób znajdujących się w sytuacji różnego rodzaju kryzysów biograficznych zmiana dotyczyła usunięcia naznaczających przymiotników „trwale” wiążących ich tożsamość z problemem (biedny/a, niepełnosprawna/y, uzależniony/a) i wprowadzenia określeń podkreślających ich podmiotowość (osoba w kryzysie biedy, osoba z niepełnosprawnością, osoba problemowo używająca substancji psychoaktywnych).

⁴ Powstaje tu pytanie o potencjalne zbieżnościami między współczesnym dążeniem do neutralizacji języka a postulatami socjologii pozytywistycznej dotyczącymi obiektywizacji nastawień badających.

W akademickich rozważaniach na temat języka/języków opisu określone terminy nie tylko definiują przedmiot analizy, ale także wykorzystywane są jako jej narzędzie — formalny konstrukt służący eksploracji społecznego świata (Bal 2012, s. 32; Wacquant 2022, s. 15, 34), i dalej — jako podstawa rozlicznych praktyk. Jak pisze Bal (2012, s. 34): „Trudząc się nad możliwą [...] definicją *znaczenia* tego czy innego [pojęcia], zyskujemy wgląd w to, co może ono *zdziałać*”. Zwłaszcza w przypadku socjologii stosowanej powiązanej z polityką społeczną istotny jest proces „przenikania” definicji, koncepcji, teorii do sfery polityki społecznej i praktyk pomocowych. Wokabularze akademickie tworzą konteksty, a niekiedy i treści tych ostatnich, wpływając w ten sposób na życie jednostek (Chutek 2023, s. 101; Kamińska-Jatczak 2024, s. 128–130). To stałe przenikanie dyskursów naukowego i aktywistyczno-pomocowego ma, co oczywiste, charakter wielokierunkowy. Z jednej strony destygmatyzowane pojęcie, takie jak *queer* może zostać włączone do języka nauk społecznych i stać się podstawą nowej subdyscypliny (*queer studies* jako część *gender studies*). Z drugiej strony określone sposoby mówienia o strategiach, metodach i działaniach wobec zbiorowości defaworyzowanych, takie jak język programów grantowych finansowanych ze środków Unii Europejskiej charakterystyczny dla neoliberalnego zekonomizowanego dyskursu problemów społecznych, uruchomić mogą w nauce logikę błędnego koła:

„Myślenie ekonomiczne projektuje charakter podmiotów i ich relacji w polu społecznym, następnie zaś, gdy podmioty te wchodzi w taką relację [...] bada się je i opisuje za pomocą stale dostosowywanych do tego narzędzi reprezentowania, wcześniej służących projektowaniu” (Leder 2023, s. 31)⁵.

Kwestia języka jest tym istotniejsza, że naznaczające pojęcia (np. dewiacja i patologia) uprawomocniają określone procedury postępowania, czego ewidentnym przykładem są dalej propagowane w środowiskach konserwatywnych terapie konwersyjne dla osób niecisheteronormatywnych. Z kolei uznanie szkodliwego używania substancji psychoaktywnych za centralny problem jednostki powoduje koncentrację na uzyskaniu i utrzymywaniu trzeźwości, przy pominięciu innych, bardzo istotnych aspektów jej funkcjonowania. Zastanawiać się przy tym można, na ile w „starych” określeniach zawarte są powiązane z mechanizmem kontroli społecznej normalizacyjne

⁵ Zob. także Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024, s. 101–102.

presje mainstreamu — oczekiwanie dostosowania się tych „sprawiających problemy” do standardów tych relatywnie „przyzwoitych”, „trzeźwych” czy też żyjących we (względnym) dostatku (zob. m.in. Chułek 2023).

Nie wszystkie nowe i najnowsze koncepcje oscylują przy tym wokół emancypacyjnego dyskursu upodmiotawiającego. Dla języka analiz społecznych ciągle znaczenie mają utrwalone schematy poznawcze badaczek/czy, w tym kształtowane kulturowo poprzez osadzenie w określonych segmentach struktury społecznej (zwłaszcza nieświadome) tendencje do stereotypizacji i uproszczeń. Badająca afrykańskie slumsy Magdalena Chułek (2023, s. 129) zwraca uwagę zjawisko „gospodarki tożsamościowej” — oznaczające używanie cech przypisywanych danej zbiorowości do utwierdzania się „w słuszności własnego podejścia”. Autorka pisze o wzmacniającym marginalizację i przemoc symboliczną monopolu na definicje (zwłaszcza te o mocy sprawczej używane w polityce i polityce społecznej), wskazując, że: [n]azwa pokazuje kompleksową wiedzę społeczną o miejscu i tym samym tworzy [jego] historię” (Chułek 2023, s. 100–101, 123, 131). Znaczenia przypisywane nazwie kierują naszą uwagę na określone zjawiska i atrybuty — tym samym „szukający slumsu znajdą slums” (Chułek 2023, s. 109). Monica Morales-Moreno (zob. Chułek 2023, s. 120) podkreśla, że obecnie dyskursywne mechanizmy wykluczenia stają się coraz bardziej naturalizowane i niezauważalne, a my jako naukowcy/czynnie legitymizujemy te dyskursy — na przykład poprzez konstrukcję tworzących dystans pojęć. Warto zatem być może rozważyć pogląd Marka Licińskiego, jednego z najciekawszych ekspertów w zakresie pracy środowiskowej. W prywatnych i zawodowych dyskusjach twierdził on, że tendencje do neutralizacji pojęć powodować mogą, że zanika ich znaczenie. Nie da się na przykład zastąpić pojęcia marginesu społecznego innym terminem, ponieważ sensem doświadczenia jednostek i grup, a także ich społecznej percepcji jest właśnie stan marginalności.

BADANIA BIOGRAFICZNE JAKO SZANSA NA PRZEKROCZENIE
OGRANICZEŃ TERMINOLOGICZNYCH DOMINUJĄCYCH,
UPRZEDMIATAWIAJĄCYCH I NAZNACZAJĄCYCH
DISKURSÓW AKADEMICKICH

Badania biograficzne to obszar na tyle zróżnicowany metodologicznie i tematycznie, że Joanna Bornat (2008, s. 344) proponuje, by traktować

ten termin jako pojęcie parasolowe (*umbrella term*). Współczesna socjologia wykorzystuje zarówno klasyczne źródła: autobiografie, pamiętniki, dzienniki, listy, wywiady narracyjne (zgodne z metodyką Fritza Schütze lub Gabrielle Rosenthal), *family life histories* Daniela Bertaux, model BNIM Toma Wengrafa, jak i techniki wprowadzone do socjologicznego narzędziownika bardziej współcześnie: *walking interview as biographical method* — (WIBM Maggie O’Neill) czy *storytelling*, także w kilku wariantach, takich jak fotogłos (zob. choćby: Kaźmierska 2012 czy poświęcony temu zagadnieniu „Przegląd Socjologiczny” nr 3 z 2024 r.). Być może nawet da się postawić „niepoprawne politycznie” pytanie o biograficzny wymiar autoentografii, w której poczesne miejsca zajmuje autoanaliza własnych działań i emocji. W socjologii, czy szerzej w naukach społecznych, także w historii z tradycjami *oral history* (m.in. Gałęziowski 2019; Gałęziowski, Kaźmierska 2023) badania biograficzne stosowane są/mogą być w odniesieniu do bardzo szerokiego spektrum tematów, o czym świadczy między innymi problematyka z poziomu mikro-, mezo- i makrostrukturalnego podejmowana przez osoby prezentujące swoje projekty podczas seminariów biograficznych prowadzonych przez Kaję Kaźmierską i Katarzynę Waniek w Uniwersytecie Łódzkim oraz podczas wydarzeń organizowanych przez Sekcję Badań Biograficznych Polskiego Towarzystwa Socjologicznego. Metoda biograficzna stosowana jest także jako pogłębienie „twardych” ilościowych analiz (m.in. Życzyńska-Ciołek 2019; Filipkowski, Życzyńska-Ciołek 2023). Zgodnie z klasycznym podziałem Ingeborg Helling (1990, s. 16) metody biograficzne znajdują raczej zastosowanie jako różnie wykorzystywany środek analiz zjawisk i procesów społecznych. Zdecydowanie rzadziej biografie stają się w procesie badawczym tematem wiodącym⁶. Postawić można tezę, że w pierwszym przypadku (biografia jako środek), zwłaszcza gdy prowadzone badania mają charakter aplikacyjny, ryzyko lingwistycznego uwikłania staje się większe. Świadczyć może o tym „wyjściowy” dla tego tekstu przykład łódzkich badań nad biedą, w których korzystano z różnych opcji grantowych, w tym środków przyznawanych w programach operacyjnych Unii Europejskiej (Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024). Dostosowywanie języka składanych projektów do swoistego

⁶ Tu ciekawy wątek stanowią rekonstrukcje biografii nieżyjących już osób znaczących w określonych środowiskach i kręgach społecznych (Wąsowski 2022; Słaboń 2025).

socjolektu polityk społecznych UE niekiedy powodowało bezrefleksyjne stosowanie go w omówieniach rezultatów badań. Zastanawiać się można, czy język dokumentów unijnych stał się intencjonalnie stosowanym językiem władzy pastoralnej, presji na rzecz „normalizacji” i dostosowania do mainstreamu środowisk wykluczonych (Czyżewski 2013, s. 23), czy też może pierwotne zamiary osób tworzących zasady inkluzyjnych polityk UE były bardziej „chwalebne”, wynikały z chęci poprawy losu tych środowisk, jednak w sferze języka przekształciły się w swoją własną karykaturę?

Co oczywiste, każde spotkanie badacza/ki biograficznego/ej z narratorem/ką wykracza poza schemat tradycyjnych badań społecznych. Prowadzenie i analiza wywiadów biograficznych uwrażliwia na różnorodność — narratorzy/ki wpisują się w szerokie spektrum zbiorowości i kategorii społecznych, od grup defaworyzowanych, poprzez mainstream, do klas wyższych. Ten aspekt metody biograficznej uwidacznia się zwłaszcza w obejmujących wyselekcjonowane kohorty wiekowe badaniach, których przedmiotem są przemiany pokoleniowe (m.in. Waniek, Kaźmierska 2020). Co ważne, wspomnianej różnorodności badacze/ki doświadczają w znacznej mierze w relacji *face to face* z uczestniczącymi w badaniach. Osobista realizacja wywiadu jest pogłębionym, nasyconym emocjami spotkaniem z Innym, wydarzeniem i rodzajem działania, którego nie da się przeprowadzić wyłącznie „zadaniowo”. Istota takiego spotkania uwidacznia się zwłaszcza, acz nie tylko, podczas wywiadów z osobami defaworyzowanymi, gdy zazwyczaj „ładunek cierpienia” potencjalnie uruchamiający empatię słuchających jest większy. Rozpoznanie siebie w Innym, wywodzącym się z odległych i uznawanych za odmiennie światów społecznych czy klas społecznych bywa dojmującym doświadczeniem, nawet w przypadku radykalnych — i, co oczywiste, nieujawnianych przez osoby prowadzące wywiady — światopoglądowych sprzeczności. Analizowanie losów życiowych ukazuje czynniki i mechanizmy determinujące przebieg biografii. Zachwiać może osobistymi przekonaniem o trwałych podstawach naszej egzystencji — uświadomić chociażby, że czynniki losowe mogą przyczynić się do ześlizgnięcia w biedę osób żyjących dotychczas w wystarczająco dobrych warunkach materialnych. Konfrontuje z odmiennymi perspektywami aktorów społecznych, uwikłanych w te same procesy i zjawiska w różnych rolach, niekiedy skrajnych, nawet ofiar i sprawców, czego przykład znajdziemy w badaniach Marty Kisały-Bednarz (2023) prowadzo-

nych wśród osób o zróżnicowanym pochodzeniu etnicznym na pograniczu polsko-ukraińskim. Stwarza możliwość zrozumienia „ludzi doświadczonych mocnym życiem” (Kamińska-Jatczak 2024, s. 124) ponoszących konsekwencje poważnych zaniedbań lub przestępstw (Szczepanik 2015; Kacprzak 2023; Kamińska-Jatczak 2024).

Postępując się bardzo znaną figurą „czułego narratora” Olgi Tokarczuk (2020) analogicznie można przywołać w tym miejscu postać pozostającej w autentycznej relacji z Innym „czułej/ego badaczki/a”:

„[...] czułość jest bowiem sztuką uosabiania, współodczuwania, a więc nieustannego odnajdywania podobieństw. Tworzenie opowieści jest niekończącym się ożywianiem, nadawaniem istnienia tym wszystkim okrucuchom świata, jakimi są ludzkie doświadczenia, przeżyte sytuacje, wspomnienia. Czułość personalizuje to wszystko, do czego się odnosi, pozwala dać temu głos, dać przestrzeń i czas do zaistnienia i ekspresji. [...] Pojawia się tam, gdzie z uwagą i skupieniem zaglądamy [...] w to, co nie jest «ja». [...] Czułość jest głębokim przejściem się drugim bytem i jego kruchością, niepowtarzalnością, z jego nieodpornością na cierpienie i działanie czasu. Czułość dostrzega między nami więzi, podobieństwa i tożsamości. Jest tym trybem patrzenia, które ukazuje świat jako żywy, żyjący, powiązany ze sobą współpracujący i współzależny” (Tokarczuk 2020, s. 287–288).

Poważne traktowanie swojej społecznej roli uczoney/ego wymaga rozwoju wrażliwości, powiązane jest zatem z własną pracą biograficzną i pracą nad tożsamością zawodową — badania biograficzne zmieniają bowiem samych badających. Na problem wrażliwości i odpowiedzialności etycznej Gerhard Riemann, współtwórca niemieckiej szkoły autobiograficznego wywiadu narracyjnego, zwraca uwagę podczas prowadzonych przez siebie warsztatów (EuroBorderWalks IRC Advanced Laureate 2024–2027). Zaleca on pokorę wobec materiałów biograficznych, również w fazie krytycznej oceny (*critical assessment*) i analizy danych. Wskazuje na pokusy ego — na przykład popisywanie się sarkazmem, poczuciem humoru wobec publiczności naukowej, czy nawet talentami paraterapeutycznymi — to ostatnie może wystąpić, jak się wydaje, i w relacji z narratorami/kami, i podczas zespołowej pracy warsztatowej. Riemann podkreśla, że uzyskany materiał empiryczny powinniśmy traktować z szacunkiem równym temu, z jakim traktujemy osoby powierzające nam opowieści o swoim życiu.

Badania biograficzne, oparte na osobistych kontaktach badaczy/ek i narratorów/ek, z pewnością są dalsze niż bliższe socjologii uprawianej

zza biurka lub *car-window sociology* (określenie W.E.B. DuBois). Znani/e mi socjolodzy/żki posługujący się metodą biograficzną nie przypominają wspomnianej przez Wacquanta „olbrzymiej większości krajowych ekspertów” prowadzących osobiście przynajmniej część wywiadów założonych w próbie, którzy:

„[...] nigdy nie postawiwszy stopy w zubożałym czarnym sąsiedztwie, lukę między danymi na poziomie makro a codzienną rzeczywistością nieustannie wypełniają utartymi rasowymi schematami, stanowiącymi element narodowego zdrowego rozsądku” (Wacquant 2022, s. 13).

Wydaje się, że przyjęcie w badaniach roli osoby, która z otwartością, szacunkiem i czułością podąży za uczestnikami/czkami badań uznawanymi za przewodniczki/ków prowadzące/ych nas przez znane im przestrzenie można uznać za jeden z kluczowych „czynników chroniących” zarówno przed asymetrią władzy w relacjach z nimi, jak i przed nadużyciami w sferze języka. Świadczą o tym przykłady młodych socjolożek, na przykład stosującej *walking interviews* Natalii Martini (2021), która w projekcie z udziałem osób w kryzysie bezdomności stała się w pewnym sensie ich uczennicą, unikając lingwistycznego uwikłania między innymi za pomocą metafor. Martini udowodniła, że czułość, stanowiąca pewien aspekt wrażliwości etycznej, w badaniach biograficznych może pełnić funkcję upodmiotawiającą jednostki i zbiorowości.

Postawić można tezę, że klasyczne ujęcia metody biograficznej oparte na analizie strukturalnej prawdopodobnie są najbardziej odporne na sztywność ram konceptualnych i lingwistyczne uwikłania. Dogłębna analiza polegająca na rzetelnej metodologii stwarza szansę na uniknięcie problemu dewaluacji pojęć czy też ahistoryczności języka z tej racji, że umożliwia wychwycenie mechanizmów i prawidłowości w wymiarze historycznym, międzykulturowym, międzygeneracyjnym oraz dostrzeżenie uniwersalnych cech *conditio humana*. Obszerność danych biograficznych, gromadzonych zgodnie z zasadą saturacji materiału empirycznego, stwarza możliwość oddania głosu osobom badanym także poprzez wyabstrahowanie z materiału pojęć emicznych, odzwierciedlających sens doświadczeń z ich perspektywy, tak by tworzone teksty były jak najbliższe analizowanej rzeczywistości społecznej. Reflektor analityczny skierowany jest w tym przypadku na ludzi żyjących w tej rzeczywistości, czego rezultatem może być na przykład współczucie i zaangażowanie na rzecz wykorzystania efek-

tów pracy naukowej do wywołania zmiany społecznej, a nie tylko do normalizacji tych, którzy w niepokojący dla „zwykłych ludzi” sposób odstają od mainstreamu (Bauman 1998; Kamińska-Jatczak 2024, s. 123). I choć, z drugiej strony, założyć można, że koncentracja na zjawisku daje możliwość zdystansowania się, a zatem lepszego wykorzystania rezultatów procedur analitycznych w poszukiwaniu rozwiązań problemów społecznych, to pominięcie zasady współczynnika humanistycznego, skutkować może potępieniem osób problemami tymi dotkniętych, co udowadniają badacze/ki posługujący się dyskursem moralizatorskim. Jak wskazuje Wacquant (2022, s. 7), konieczny jest także krytyczny namysł nad szczególnym stylem uprawiania socjologii określanym jako znormalizowany empiryzm (*normalized empiricism*). Tu badacz/ka prowadzony/a poprzez proces zbierania danych zapożycza z określonych światów społecznych pojęcia emiczne, ale brak rzetelnej analizy paradoksalnie znacząco zwiększa jego/jej dystans od badanych zjawisk. Warto wspomnieć, że w związku ze zjawiskiem autostygmatyzacji występującym w zbiorowościach zmarginalizowanych problem z zastosowaniem pojęć emicznych wynikać może także zarówno z samego ich brzmienia, jak i zakresu znaczeniowego. Na przykład słowo „bidul” używane przez wychowanków/i domów dziecka na określenie tych placówek, ukazujące istotę ich defaworyzacji i stygmatyzacji, z pewnością nie powinno zyskać statusu terminu naukowego i pojawiać się w tekstach poza cytatami pochodzącymi bezpośrednio z materiału empirycznego.

Od wielu lat w socjologii biograficznej funkcjonuje przekonanie, że jedną z funkcji badań społecznych jest wspomniane wyżej oddanie głosu grupom dotychczas go pozbawionym (*giving voice to unheard*), co ma uczynić je „społecznie widzialnymi”. Kończąc wywód dotyczący języka nauki, można postawić pytanie o realne możliwości wzmocnienia głosu ludzi żyjących na marginesie współczesnych społeczeństw, poza światem akademii? Tym bardziej że to ten świat — poprzez wybór określonych tematów, przy którym znaczenie mają własne interesy uczonych oraz wyzwania o charakterze etycznym i politycznym — decydując o tym, „co” i „w jaki sposób” „wyłoni się w polu widzialności”, pomija przynajmniej część kwestii, które badacze/ki (nieintencjonalnie) umiejscawiają poza zasadą wzajemności i poczuciem wspólnoty losu (Bal 2012, s. 34–35; Leder 2023, s. 35, 51–52; Golczyńska-Grondas, Potoczna 2024, s. 103–104).

PODSUMOWANIE

Zastosowanie metody biograficznej rozumianej nie tylko jako pula narzędzi badawczych, ale także jako swoista nisza interpretacyjna, której celem jest zrozumienie rzeczywistości społecznych odzwierciedlanych w indywidualnych (auto)biografiach, stwarza prowadzącym badania możliwość, by nie stali się Jourdainami nieświadomymi, że czasami „mówią prozą”. Badania biograficzne nie zawsze jednak spełniają warunki badań autochtonicznych, czy też partycypacyjnych, w których zakres upodmiotowienia uczestników/czek jest właściwie pełen. Narratorzy/ki zazwyczaj nie decydują o celu, formie i metodach badania oraz zasadach upowszechniania wyników (Smith 2009, s. 137–166 za Woroniecka 2024, s. 9), ale do nich należy decyzja o miejscu prowadzenia wywiadu, oni także dyktują reguły interpersonalnych interakcji — bez zachowania tych warunków przeprowadzenie „dobrego” wywiadu autobiograficznego moim zdaniem jest niemożliwe. Postulaty zrozumienia i wglądu chronią przy tym uczestników/czki badań przed instrumentalizacją, ale niekoniecznie przed ryzykiem lingwistycznego uwikłania. Na ile bowiem adekwatnie potrafimy opisać Innych swoim głosem? Jak dalece powinniśmy angażować się w interpretację danych biograficznych? Jak tworzyć korpusy pojęć adekwatnie opisujących procesy i zjawiska społeczne, skoro przynajmniej w części socjologia jako nauka opisuje aktualne stany rzeczywistości? Co zrobić, by w pogoni za neutralnością języka nie „kręcić się za własnym ogonem”, a tym bardziej by tego metaforycznego ogona po prostu nie unicestwić? Czy powinniśmy wrócić do formuły publikacyjnej przedwojennych „Pamiętników bezrobotnych”, tekstów „mówiących same za siebie”, opatrzonych niekiedy obszernym teoretycznym i metodologicznym wstępem (m.in. Buko 2024) oraz jedynie krótkimi komentarzami autora lub autorki, co coraz częściej spotykamy w pracach magisterskich, a nawet doktorskich? Kwestia pozostaje otwarta — na postawione tu pytania nie ma jednoznacznych i łatwych odpowiedzi, tym bardziej że zastosowane w literaturze terminy zaczynają żyć własnym życiem, a ich „niekontrolowanemu” rozpowszechnianiu w dyskursie publicznym sprzyja rozwój mediów cyfrowych i „powszechna” dostępność internetu, co sprawia, że wypracowanie języka niedzielącego ludzi (Leder 2023, s. 9) staje się jeszcze trudniejsze.

BIBLIOGRAFIA

- Andrejuk Katarzyna, 2024, *Praktykowanie superróżnorodności. Polscy przedsiębiorcy imigrancy i wyzwania adaptacji w Wielkiej Brytanii*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Auletta Ken, 1982, *The Underclass*, Vintage, New York.
- Baleige Antoine, de la Chenelière Marie, Cyane Dassonneville, Martin Marie-Jeanne, 2022, *Following ICD-11, Rebuilding Mental Health Care for Transgender Persons: Leads from Field Experimentations in Lille, France*, „Transgender Health”, 7(1), s. 1–6.
- Bal Mieke, 2012, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*, tłum. Marta Bucholc, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Bauman Zygmunt, 1998, *Zawrotna kariera „podklasy”*, „Przegląd Społeczny”, 1–2.
- Becker Howard S., 1967, *Whose Side Are We On?*, „Social Problems”, 14(3), s. 239–247.
- Bornat Joanna, 2008, *Biographical methods*, w: Pertti Alasuutari, Leonard Bickman, Julia Brannen (red.), *The Sage Handbook of Social Research Methods*, Sage, London, UK, s. 344–356.
- Brzeziński Dariusz, 2017, *Wędrujące pojęcia w socjologii Zygmunta Baumana*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 3, s. 79–92.
- Buko Maria, 2024, *Drugie pokolenie obozowe. Pamięć i doświadczenie potomków polskich więźniów niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Burszta Wojciech, Zeidler Janiszewska Anna, 2012, *Poza akademickimi podziałami. Wędrowanie z Mieke Bal*, w: Mieke Bal, *Wędrujące pojęcia w naukach humanistycznych*, tłum. Marta Bucholc, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa, s. 11–22.
- Byrne David S. (red.) (2008), *Social Exclusion — The History and Use of a Concept*, New York, Routledge.
- Chulek Magdalena, 2023, *Jak wytwarzany jest slums? Studium przypadku mieszkańców Kibery i Korogocho w Nairobi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Czekaj Krzysztof, 2007, *Socjologia szkoły chicagowskiej i jej recepcja w Polsce*, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej, Katowice.
- Czyżewski Marek, 2013, *Socjologia interpretatywna i metoda biograficzna: przemiana funkcji, antytypesencjalistyczne wątpliwości oraz sprawa krytyki*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, 9(4), s. 14–27.
- Deegan Mary Jo. 1990, *Jane Addams and the Men of Chicago School, 1982–1918*, Routledge, New Brunswick–Oxford.
- Dominelli Lena, 2002, *Anti-oppressive Social Work Theory and Practice*, Palgrave, Macmillan, Houndmills.
- Edsall Thomas Byrne, Edsall Mary D., 1991, *Chain Reaction: The Impact of Race, Rights, and Taxes on American Politics*, Norton, New York.
- Filipkowski Piotr, Życzynska-Ciołek Danuta, 2023, *Between Life Story and Life History. Contextualizing Biographical Narrative Interviews with Questionnaire Data*, „Forum Qualitative Sozialforschung Forum: Qualitative Social Research”, 24(3).
- Gałęziowski Jakub, 2019, *Oral History and Biographical Method. Common Framework and Distinctions Resulting from Different Research Perspectives*, „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 15(2), s. 76–103.
- Gałęziowski Jakub, Kaźmierska Kaja, 2023, *Together or Apart? Doing Biographical Research and Oral History in an Interdisciplinary Context*, „Current Sociology”, 71(4), s. 627–643.

- Golczyńska-Grondas Agnieszka, 2022, *The "Poor" in Biographical Sociology Classics—"The Others" or "People Just Like Us"?*, „Polish Sociological Review”, 219(3), s. 385–406.
- Golczyńska-Grondas Agnieszka, Potoczna Małgorzata, 2024, *Archipelagi wielkomięskiej biedy. Historia, metodologia i podstawowe ustalenia łódzkiego ośrodka badań nad ubóstwem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Harvey David L., Reed Michael H., 2008, *The Culture of Poverty: An Ideological Analysis*, w: David S. Byrne (red.), *Social Exclusion. Critical Concepts in Sociology*, t. 1: *Social Exclusion — the History and Use of Concept*, Routledge, Abington, s. 106–140.
- Helling Ingeborg K., 1990, *Metoda badań biograficznych*, w: Jan Włodarek, Marek Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań, s. 13–37.
- Jencks Christopher, Peterson Paul (red.), 1991, *The Urban Underclass*, The Brookings Institution, Washington DC.
- Kacprzak Andrzej, 2023, *Skazani na przestępczość? Wykluczenie społeczne i reintegracja społeczna w doświadczeniu biograficznym byłych więźniów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kamińska-Jatczak, Izabela, 2024, *Praktyka tworzenia opowieści na przykładzie fotogłosu rodziców w sytuacjach wieloprotymowych*, „Przegląd Socjologiczny”, 73(3), s. 121–148.
- Kaźmierska Kaja (red.), 2012, *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Nomos, Kraków.
- Kaźmierska Kaja, 2019, *Pamiętnik imigranta jako przedmiot analizy w Chłopie polskim w Europie i Ameryce. Refleksja w stulecie wydania*, „Człowiek i Społeczeństwo”, 47, s. 39–56.
- Kaźmierska Kaja, Waniek Katarzyna (red.), 2020, *Telling the Great Change. The Process of the Systemic Transformation in Poland in a Biographical Perspective*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kisala-Bednarz Marta, 2023, „Pamięć przeszłości a tożsamość narracyjna byłych mieszkańców nieistniejących miejscowości w województwie podkarpackim oraz ich potomków”, praca doktorska, Uniwersytet Rzeszowski (<https://repozytorium.ur.edu.pl>).
- Koselleck Reinhart, 2004, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, Columbia University Press, New York.
- Koselleck Reinhart, Fernández Sebastián Javiér, 2006, *Conceptual History, Memory and Identity: An Interview with Reinhart Koselleck*, „Contribution to the History of Concepts”, 2(1), s. 99–127.
- Krumer-Nevo Michal, 2016, *Poverty-Aware Social Work: A Paradigm for Social Work Practice with People in Poverty*, „British Journal of Social Work”, 46(6), s. 1793–1808.
- Leder Andrzej 2023, *Ekonomia to stan umysłu. Ćwiczenie z semantyki języków ekonomicznych*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa.
- Lister Ruth, 2007, *Bieda*, tłum. Alina Stanaszek, Sic! Warszawa.
- MacDonald Robert, 2003, *Dangerous Youth and Dangerous Class*, w: Robert MacDonald (red.), *Youth, the 'Underclass' and Social Exclusion*, Routledge–Taylor and Francis Group, London–New York.
- McDonald Myfanwy, 2010, *Are Disadvantaged Families "Hard to Reach"? Engaging Disadvantaged Families in Child and Family Services*, Australian Government. Australian Institute of Family Studies (<https://aifs.gov.au/resources/practice-guides/are-disadvantaged-families-hard-reach-engaging-disadvantaged-families>).

- Macnicol John, 2008, *In Pursuit of the Underclass*, w: David Byrne (red.), *Social Exclusion. Critical Concepts in Sociology*, t. 1: *Social Exclusion — The History and Use of Concept*, Routledge, London–New York, s. 35–60.
- Martini Natalia, 2021, *Mooring in the Homeless City. A Practice Theoretical Account of Homeless Urban Dwelling and Emplacement*, „Qualitative Sociology Review”, 17(3), s. 56–75.
- Morales-Moreno Monica, 2011, *Displacing the “slum-line”: a narrative approach*, „Social Semiotics”, 21(1), s. 1–13.
- Murray Charles, 1984, *Losing Ground: American Social Policy 1950–1980*, Basic Books, New York.
- Murray Charles, 1990, *The Emerging British Underclass*, Institute of Economic Affairs, London.
- O’Neill Maggie, 2024, *Walking Borders, Risk and Belonging: The Walking Interview as Biographical Method and Doing Mobility Justice*, „Applied Mobilities”, 9(2–3), s. 95–112.
- Shaw Clifford R., 1966, *The Jack Roller. A Delinquent Boy’s Own Story*, University of Chicago Press, Chicago.
- Słaboń Natalia, 2025, *Ryszard Stanisławski. W stronę biografii społecznej*, „Zarządzanie w Kulturze”, 26(3), s. 197–213.
- Smith Linda Tuhiwai 2009, *Badania tubylców w erze niepewności*, tłum. Piotr Binder, w: Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (red.), *Metody badań jakościowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, t. 1, s. 137–166.
- Snodgrass John, 1982, *The Jack-Roller at Seventy*, Lexington Books, Lexington–Toronto.
- Sobańska Aleksandra, 2026, *Polska T. Doświadczenia transpłciowych kobiet w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szczepanik Renata, 2015, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tarkowska Elżbieta, 2013, *Bieda, ubóstwo i inne kategorie dyskursu akademickiego, w Polsce*, w: Elżbieta Tarkowska (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa, s. 49–88.
- Tausendfreund Tim, Knot-Dickscheit Jana, Schulze Gisela, Knorth Erik, Grietens Hans, 2016, *Families in multi-problem situations: backgrounds, characteristics and care services*, „Child & Youth Services”, 37(1), s. 4–22.
- Thomas William I., Znaniński Florian, 1976, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Tokarczuk Olga, 2020, *Czuły narrator*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Wacquant Loïc, 2022, *The Invention of the „Underclass”. A Study in the Politics of Knowledge*, Polity Press, Cambridge, UK.
- Waniek Katarzyna, 2019, *Emigration of Władek Wiśniewski as an escape — a reinterpretation of the Polish Peasant in Europe and America Volume 3 in light of the autobiographical narrative interview method*, „Przegląd Socjologiczny”, 68(4), s. 49–73.
- Wąsowski Cezary, 2022, *Herman Schmalenbach — życie i twórczość*, w: Cezary Wąsowski (red.), *O socjologicznej kategorii przysierza. Herman Schmalenbach*, Scholar, Warszawa.
- Whyte William Foote, 1973 [1943], *Street Corner Society. The Social Structure of Italian Slum*, The University of Chicago Press, Chicago–London.
- Woroniecka Grażyna, 2024, *Ile wrażliwości etycznej potrzebuje socjologia? Przyczynek do krytyki „etyki proceduralnej” w badaniach socjologicznych*, „Fabrica Societatis”, 7, s. 7–20.

Znanięcki Florian, 1984, *Spółeczne role uczonych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Życzyńska-Ciołek Danuta, 2019, *The Experience of Systemic Transformation in Contemporary Biographical Narratives of Older Poles*, „Qualitative Sociology Review”, 15(4), s. 20–45.

Abstrakt

Artykuł zawiera refleksje dotyczące problemu zwielokrotnienia, dezaktualizacji i prób neutralizacji pojęć w dyskursie akademickim. Motywem przewodnim są dwie tezy: (1) o zmieniających się ramach konceptualnych i ich (a)historyczności, której jako badacze ulegamy w różnym stopniu oraz (2) o szansie na przekroczenie terminologicznych i dyskursywnych ograniczeń, jaką stanowią badania biograficzne. W pierwszej części tekstu na przykładzie badań ubóstwa i wykluczenia społecznego zostają krótko omówione przemiany podstawowych dla tej problematyki terminów i ich konotacji, ze szczególnym uwzględnieniem pojęcia *underclass*. Autorka wskazuje też na znaczenie języka jako podstawy autoidentyfikacji i kategoryzacji badaczy oraz ich relacji z uczestnikami i uczestniczkami badań. Zwraca uwagę na tworzący konteksty, a niekiedy i treści praktyk społecznych, proces „przenikania” języka do instytucji i organizacji oraz wpływ dyskursu akademickiego na rzeczywistość aktorów społecznych. W drugiej części tekstu rozważa, na ile badania biograficzne poprzez swoją specyfikę, w tym szczególnie rodzaj relacji z narratorami i narratorkami, stwarzają możliwości uniknięcia lingwistycznego uwikłania.

słowa kluczowe: badania biograficzne, zbiorowości defaworyzowane, relacje badacz-badani, dyskurs akademicki, uwikłanie lingwistyczne

THE OBSOLESCENCE AND NEUTRALIZATION OF DESCRIPTIVE LANGUAGES, THE RISKS OF LINGUISTIC ENTANGLEMENT AND BIOGRAPHICAL RESEARCH

Agnieszka Golczyńska-Grondas
(University of Lodz)

Abstract

The article reflects on the issue of multiplication, de-actualization, and attempts at the neutralization of concepts in academic discourse. Two theses guide the discussion: (1) the thesis of changing conceptual frameworks and their (a)historicity, to which we as researchers yield to varying degrees; and (2) the thesis that biographical research offers an opportunity to transcend terminological and discursive limitations. The opening section of the paper, taking research on poverty and social exclusion as an example, briefly discusses the transformation

of terms fundamental to this issue and their connotations, with particular reference to the notion of the underclass. The author also indicates the importance of language as a basis for researchers' self-identification and categorization and for their relationship with research participants. She draws attention to the context-creating, and sometimes content-creating, process of language "infiltrating" institutions and organizations and the impact of academic discourse on the reality of social actors. The second section of the paper addresses the extent to which biographical research, due to its specificity—including the special kind of relationship with narrators, offers opportunities to avoid linguistic entanglement.

keywords: biographical research, disadvantaged collectivities, researcher–informant relations, scientific discourse, linguistic entanglement